

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۶/۲۵

پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۰۳/۲۷

ملاحظات معماری زمینه‌گرا در خیابان چهارباغ عباسی اصفهان

هدیه گلشن* مهدی محمودی کامل‌آبادی**

چکیده

نگاه به ترکیب‌بندی ظاهری خیابان‌های یک شهر، اولین برداشت بصری هر فرد از آن شهر است. خیابان چهارباغ عباسی اصفهان، محوری بارزش در شهر تاریخی اصفهان است که با گذشت زمان، به دلیل فرسودگی بدنه و بناها و بازسازی و نوسازی‌های بدون برنامه در برخی قسمت‌ها، تغییرات اثرگذاری در سیمای کالبدی محور به وجود آمده‌اند. با این وجود، چگونگی هم‌نشینی برخی بناهای ماندگار باقی‌مانده از گذشته با کاربری‌های متفاوت در حوزه‌های خاصی از محور که طبق برنامه مشخصی ضمن حفظ استقلال سبکی و نوآوری نسبت به بناهای مجاور در هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با محیط کالبدی پیرامون خود قرار گرفته‌اند، قابل تأمل است. از این‌رو، اهمیت بررسی خیابان چهارباغ عباسی از منظر زمینه‌گرایی، از آن جهت است که می‌توان روند میزان وحدت بصری را در طی دوره‌های مختلف ارزیابی کرد. توجه به زمینه و رعایت ملاحظات زمینه‌گرایی در بین برخی بناهای به‌جا مانده از دوره‌های گذشته، سبب ایجاد تداوم بصری در بخشی از خیابان چهارباغ عباسی شده است. در ملاحظات معماری زمینه‌گرا، باید به مبحث عقب‌نشینی از خیابان، فاصله از ساختمان‌های مجاور، چگونگی ترکیب احجام ساختمانی، ارتفاع تقریبی، تناسب و جهت‌گیری نما، شکل و منظر دوردست، حالت در و پنجره، اندازه‌ها و تناسب در و پنجره، مصالح، رنگ و مقیاس بنا و هم‌چنین عناصر خردمقیاس توجه کرد. تا کنون پژوهشگران، این خیابان را از دیدگاه‌های توصیفی، تاریخی و فرهنگی بررسی کرده‌اند، ولی به صورت مشخص، کمتر به اصول زمینه‌گرایی در این محور پرداخته شده است. هدف از نگارش این مقاله، معرفی ملاحظات معماری زمینه‌گرا و تحلیل بناهای شاخص موجود در خیابان چهارباغ عباسی مطابق فاکتورهای زمینه‌گرایی است. این روند سبب می‌شود تا چگونگی تبعیت بناها از یکدیگر و میزان توجه هر کدام نسبت به زمینه بیان شود. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری داده‌ها، به صورت مشاهده میدانی است. با شناخت معماری زمینه‌گرا و اصول زمینه‌گرایی، به بررسی بدنه چهارباغ از طریق مؤلفه‌های زمینه‌گرایی پرداخته می‌شود و از این‌رو، روند توجه به ملاحظات زمینه‌گرایی در طی دوره‌های مختلف بررسی خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: زمینه‌گرایی، مؤلفه‌های زمینه‌گرایی، عناصر کالبدی نما، نمای خیابان، چهارباغ عباسی اصفهان

* دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد (نویسنده مسئول)

had_yeh_golshani@yahoo.com

m.mahmoudi@au.ac.ir

** استادیار استاد مدعو، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد

مقدمه

در برابر آفات ناشی از ساخت‌وسازهای جدید، زمینه را برای تداوم جریان طبیعی حیات در آن، از منظر ساخت‌وساز جدید و برآوردن نیازها و ارتقای کیفیت‌های کالبدی، فضایی و ادراکی بافت فراهم می‌آورد. لذا ساخت‌وسازهایی که انطباق و هم‌سویی لازم با مؤلفه‌های زمینه‌گرایی را نداشته باشند، موجودیت و ارزش‌های ویژه تاریخی را در معرض تهدید قرار داده و به تدریج بافت را به سمت فروپاشی سوق می‌دهند.

این پژوهش تلاش دارد تا با بررسی بناهای ارزشمند موجود در محور، به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

- چگونه هم‌نشینی بناها با کاربری‌های گوناگون، طی دوره‌های مختلف، سبب ایجاد وحدت بصری در یک محور شده‌اند؟
- چه مؤلفه‌هایی، سبب حفظ وحدت بصری در بین ساختمان‌های دارای ارزش در محور شده‌اند؟

پیشینه پژوهش

مطرح شدن باغ و چهارباغ به‌عنوان فضایی کالبدی، موضوعی نیست که از زمان صفویه آغاز شده باشد؛ شاید قدمت آن، به پاسارگاد در زمان کوروش برسد. شهر اصفهان به‌دلیل وجود محور تاریخی و طبیعی زاینده‌رود و شرایط خاص اقلیمی، از قدیم به داشتن باغ‌های گسترده معروف بوده است. حتی از دوره دیالمه، باغ‌های بسیار معروفی را در اصفهان می‌شناسیم که بعدها طی شهرسازی سلجوقی و صفوی، به بافت شهری تبدیل شدند. چهار باغ معروف از دوره سلجوقی، به نام‌های باغ بکر، باغ کاران، باغ احمد سیاه و باغ فلاسان در اصفهان مشهور بودند (پورقدیری، ۱۳۸۲: ۲۵-۲۱).

پس از سه دوره تاریخی آل‌بویه- دیلمی، سلجوقی و بالاخره صفوی، در اصفهان باغ‌های معروفی وجود داشته که گاهی مشخصاً چهارباغ نامیده می‌شده‌اند، اما چهارباغ اصفهان به‌شکلی که امروزه در خاطره تاریخی اصفهان باقی مانده و هنوز کم‌وبیش با همان ترکیب به‌عنوان محور تاریخی- فرهنگی در اصفهان مطرح شده، در دوره شاه‌عباس اول احداث شده است (همان).

بهاء‌الدین عاملی (شیخ بهایی) به‌دستور شاه‌عباس، طرحی نو برای اصفهان پیشنهاد کرد که در تباین با سازمان شهر کهن بود. شهر اصفهان برای این که بیانگر ویژگی‌های دوران خود شود، در سطوح مختلف مورد طراحی و ساخت قرار گرفت؛ بافت کهن نوسازی شد و به‌ویژه پیرامون بازار و در محل بناهای قدیمی، عناصر شهری جدید شکل گرفتند. بافت جدید، در اطراف مرکز ثقل جدید شهر (میدان نقش جهان) شکل گرفت و پیدایی مفهوم خیابان (چهارباغ)، این بافت را تا آن سوی دیگر زاینده‌رود امتداد بخشید (اهری، ۱۳۸۰: ۴۸). محور یگانه چهارباغ اگر چه ویژگی‌های فضایی خود را طی ۴۰۰ سال از دست داده، لیکن نقش ساختاری خود در کلان‌شهر را حفظ کرده است. تحولات دوره‌های تاریخی بدین ترتیب بوده‌اند؛ چهارباغ در اصفهان دوره صفوی، محور تشریفاتی و سبزی با فضاهای متشکل از باغات بوده است، در دوره قاجاریه، محور سبز داشت اما به از هم گسیختگی و تخریب فضایی بسیار دچار شد. چهارباغ در نیمه اول سده چهارم، تبدیل به یک بلوار شهری و هم‌چنین ساخت‌وساز تجاری و ظهور نمای شهری در بخش‌های میانی (چهارباغ عباسی) و شمالی (چهارباغ پایین) همراه با احداث کارخانه در بخش جنوبی (چهارباغ بالا) شد (سهراب، ۱۳۹۲: ۱۹-۱). خیابان چهارباغ عباسی که از نظر تاریخی، بصری و کالبدی بسیار بارز بوده، در دهه‌های اخیر دچار تراکم فعالیت‌های تجاری و متأسفانه تخریب نمای شهری شده؛ این امر، به‌دلیل عدم توجه به نحوه طراحی و باززنده‌سازی در زمینه تاریخی است. نمونه‌هایی از این اغتشاش، توسط پژوهشگران در شکل ۱ نشان داده شده‌اند.

از این‌رو، با مطالعه معماری زمینه‌گرا و بررسی و توجه به مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های دارای ارزش در محور، ابتدا ویژگی‌های ساختاری هر بنا و سپس، چگونگی حفظ انسجام کالبدی و وحدت بصری حاصل می‌شود. توجه به معیارهای زمینه‌گرایی، ضمن حفاظت از بافت

شکل ۱. نمونه‌هایی از اغتشاش بصری در وضع موجود خیابان (نگارندگان)

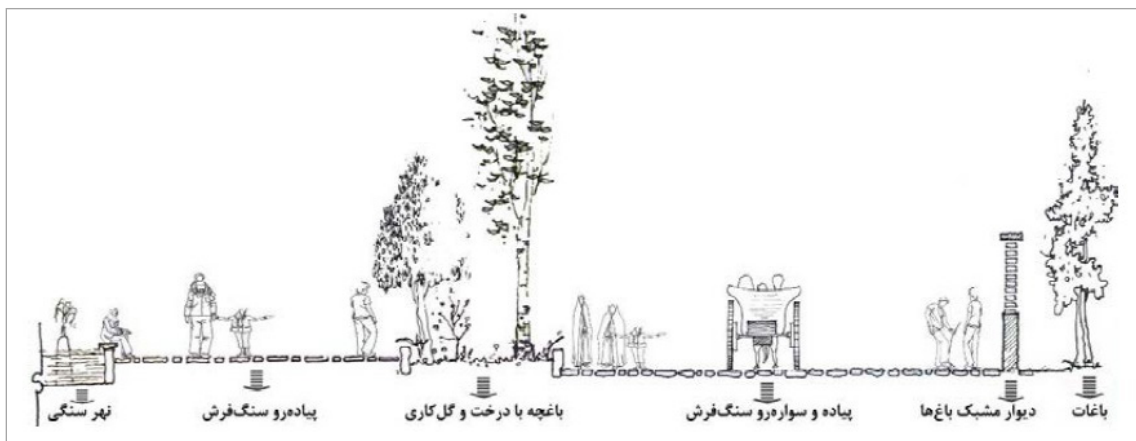
بود که کوشک مرکزی نامیده می‌شد و مشتمل بر تالاری بود که از هر طرف باز و در گوشه‌های آن اتاق‌ها و صندوق‌خانه‌ها قرار داشتند و دیگری، بر روی سر در باغ بنا شده و آن نیز از هر طرف باز بوده است تا بتوان رفت‌وآمد مردم را در خیابان دید. وسعت بنای این کلاه‌فرنگی‌ها یکسان، ولی ساختمان هر یک متفاوت بود. مدخل باغ‌ها شامل درگاه، ساباط رفیع، ایوان، بالاخانه و منظره مناسب بود و با نقاشی‌های زیبا و طلا و لاجورد آذین شده بودند (ترکمان، ۱۳۸۲: ۵۴۴ و ۵۴۵). هم‌چنین، قرینه‌سازی در دو سمت خیابان با قرارگیری سر درها رعایت شده بود. در مقابل باغ‌ها و در دو جبهه خیابان، دو پیاده و سواره‌روی سنگ‌فرش عریضی بوده و در کنار آنها دو باغچه با درختان چنار و گل‌کاری وجود داشتند. در وسط خیابان و بین دو باغچه مذکور، در فواصل معین، روبه‌روی ورودی باغ‌ها، حوض‌های بزرگی با اشکال مختلف هندسی طراحی شده بود که با نهری سنگی به هم متصل می‌شدند. در دو طرف نهر سنگی، دو مسیر پیاده‌رو و سنگ‌فرش قرار داشتند؛ البته معبر اصلی، همان پیاده‌رو و سواره‌روی سنگ‌فرش کنار خیابان بود و از سنگ‌فرش کنار نهر میانی برای تفریح استفاده می‌شد (دلاواله، ۱۳۴۸: ۴۲-۳۹).

بنابراین با توجه به توصیف‌هایی که سیاحان و محققان مختلف از چهارباغ ارائه داده‌اند، می‌توان گفت که مقطع عرضی خیابان به‌شکل متقارن بوده است (شکل ۲) (انصاری، ۱۳۸۲: ۶۷).

دقیق‌ترین نقشه‌ها و ترسیم‌ها که از وضعیت این محور از دوره صفوی در دسترس داریم، نخست ترسیم‌های کمپفر است که در اواخر دوره صفویه تهیه شده و دیگری که با دقت بیشتری فراهم دیده شده، مربوط به سال ۱۲۶۷ ه.ق. بوده که توسط پرسکور یاکف و پرنور شیکف جریفک روسی مصادف با اوایل حکومت ناصرالدین‌شاه تهیه شده‌اند (شکل ۳) (URL:1).

شاه‌عباس، "باغ شهر هرات" را به‌عنوان الگویی در ذهن داشته و به‌هنگام استقرار در اصفهان، با راهنمایی علمای شیعی بالأخص "شیخ‌بهایی"، به گسترش شهر بر اساس الگوی باغ ایرانی که نوعی باغ‌شهر محسوب می‌شد، فرمان داد (انصاری، ۱۳۸۰: ۵۴). آن‌چه در این دوران به مفهیم شهرسازی مکتب اصفهان اضافه شد، پیدایش مفهوم خیابان در مقابل بیابان است که یا راه به میدان اصلی شهر برده و یا آن‌که به‌موازات آن کشیده می‌شود (حبیبی، ۱۳۹۶: ۴۸). مسیر چهارباغ که در واقع تجلی کالبدی همان مفهوم خیابان دوره صفوی است، تقریباً به‌موازات میدان نقش جهان قرار گرفته و به‌عنوان ستون فقرات استخوان‌بندی شهر محسوب می‌شود. این محور، به‌عنوان لولایی خطی بین سازمان فضایی کهن و نو با عبور از محور زاینده‌رود (به‌عنوان محور طبیعی و نمادین)، عملاً ترکیبی از طبیعی و مصنوعی و نظم و بی‌نظمی را عرضه می‌دارد (هنرفر، ۱۳۷۴: ۱۴-۲).

چهارباغ تنها به‌مفهوم خیابانی با چهار ردیف درخت نیست، بلکه محوری به‌طول حدود یک فرسنگ بوده که از دروازه دولت آغاز می‌شده، از میان چهارباغ اصلی و یازده باغ از هر طرف در بخش جنوبی می‌گذشته و انتهای آن، باغ سلطنتی هزار جریب قرار داشته است (آیت‌الله زاده شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۵۰-۱۴۸). درباره چگونگی شکل و کالبد خیابان چهارباغ، در دوره صفوی، اطلاعاتی در سفرنامه‌ها آمده‌اند. به‌گفته سیاحان، باغ‌های بزرگی در حاشیه چهارباغ وجود داشتند که دارای دیوار مستقیم و صاف در جداره خیابان بود و اغلب آنها به‌شکل مشبک و مانند ردیف خشت‌هایی بوده که جهت خشکاندن چیده شده باشند؛ از این‌رو، عابرین پیاده می‌توانستند کوشک‌ها و فضاهای مشجر درونی باغ‌ها را ببینند (شاردن، ۱۳۷۹: ۱۱۸-۱۱۴). هر یک از باغ‌های اطراف خیابان، دارای دو عمارت کلاه‌فرنگی بود که یکی، بزرگ‌تر و در میان باغی

شکل ۲. تصویر بازسازی‌شده از نصف مقطع عرضی خیابان چهارباغ عباسی در دوره صفوی (پورمختار، ۱۳۹۲: ۱۰۱-۹۱)

عباسی و مکتب فکری تأثیرگذار در پیدایش آن، مورد بررسی قرار گرفتند. پس از آن، به بررسی وضع موجود محور چهارباغ پرداخته شد و به صورت موردی، تحلیل بدنه موجود بر اساس اصول یافته‌شده در زمینه‌گرایی انجام گرفت.

مبانی نظری

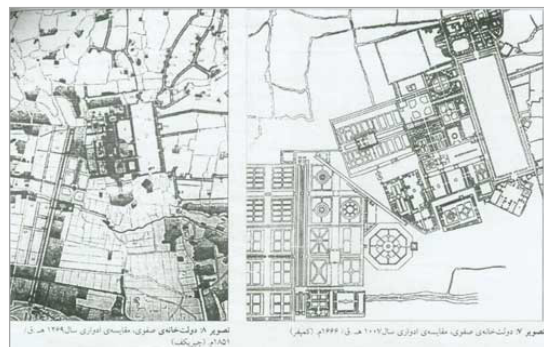
context در لغت، اشاره به ارتباط میان کلمات و انسجام میان آنها دارد. بنابراین context در اصل، به هم بافتن و مرتبط ساختن کلمات و جملات به منظور ساختن یک سخن یا گفته است. از این رو، context اشاره به ارتباط، اتصال، هم‌نشینی و هم‌بافی میان اجزا دارد. در بستر شهر به گونه‌ای قیاسی، می‌توان زمینه را اتصال و هم‌نشینی میان بناها خواند (مرزبان و معروف، ۱۳۸۹: ۷۸).

زمینه‌گرایی، دیدگاهی است که به ویژگی‌های خاص یک مکان و به کارگیری آنها در طراحی معاصر توجه دارد. هر بنایی که ساخته می‌شود، خود به عنوان بخشی از زمینه برای بنای بعد از خود زمینه‌سازی می‌کند. زمینه‌گرایی، سازگاری با زمینه کالبدی، تاریخی و اجتماعی- فرهنگی است که بر طبق آن، ایده‌ها و اشکال گذشته در شکل دادن به کالبد معماری معاصر حضور دارند. معمار زمینه‌گرا باید قادر باشد ویژگی‌های یک مکان را دریافته و آن را بخشی از فرآیند طراحی خود قرار دهد. در زمینه‌گرایی کالبدی، طراح نه تنها خود شیء بلکه رابطه متقابل آن را با سایر اشیای موجود در زمینه ملحوظ می‌دارد؛ زیرا معتقد است که شکل بناها بر اشکال مجاور و نزدیک آن تأثیر می‌گذارد. زمینه‌گرایی، با تاریخ و فرهنگ و اجتماع پیوند دارد؛ از این رو، مفهوم مکان را جایگزین فضا می‌کند. مکان، کل‌های انسان محیطی هستند که از نظر زمانی ماندگار بوده و روح جامعه را در ویژگی تاریخی- جغرافیایی سیمای شهر عینیت می‌بخشند. زمینه‌گرایی تاریخی، ویژگی‌های تاریخی را در نظر می‌گیرد و به مکان و جوهره تاریخی آن توجه دارد؛ از این رو، سنت را محترم می‌شمارد. اما برای آن که گذشته

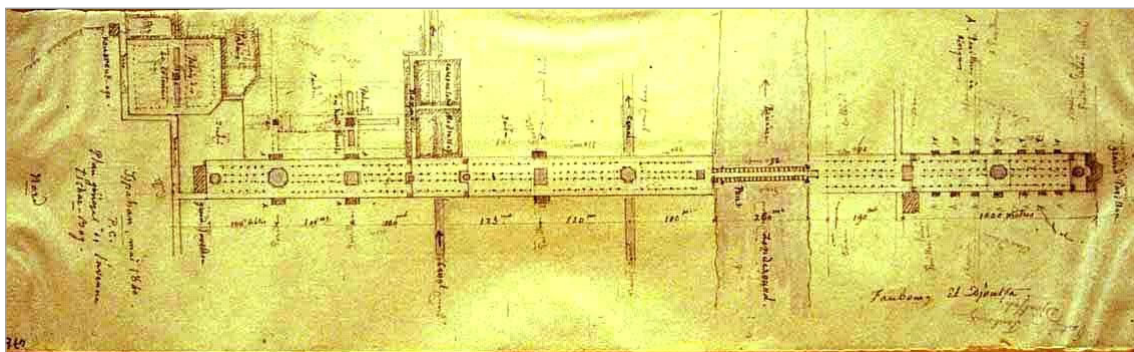
با توجه به نقشه‌های چهارباغ صفوی، مشخصه اصلی در طراحی این محور، هماهنگی و وحدت میان الگوهای هندسی بوده که این هماهنگی، ناشی از تکرار الگوهای هندسی است که سبب به وجود آمدن هارمونی و نظم می‌شود (Ardalan, 2002: 87). محور چهارباغ، از فرم‌های مدول‌واری از مربع‌ها که در نظام شبکه‌ای در ارتباط با یکدیگر قرار گرفته‌اند، تشکیل شده است. در واقع، تقاطع خطوط و مجموعه مربع‌ها با فواصل منظم، الگوی هندسی چهارباغ را معرفی کرده که متشکل از نقاط و فواصل منظم و حوزه‌هایی با اشکال منظم است که برخورد آنها، نقاط ثابت مهم مانند ورودی‌ها، تقسیمات گونه‌های گیاهی و محل آب‌نماها را مشخص می‌کند (شکل ۴) (Mayhew, 2007: 34).

روش پژوهش

روش این پژوهش، توصیفی- تحلیلی و گردآوری اطلاعات به صورت مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهده میدانی است؛ بدین ترتیب که ابتدا بخش عمده‌ای از مطالعه متون مربوطه، به شناخت و تحلیل معماری زمینه‌گرا پرداخته و به دنبال آن، مؤلفه‌ها و اصول زمینه‌گرایی از مطالعات استخراج شدند. هم‌چنین بنا به ضرورت شناخت تاریخی و هویت فرهنگی، منابع تاریخی موجود در خصوص پیدایش خیابان چهارباغ

شکل ۳. محل قرارگیری چهارباغ و باغ‌های واقع در آن، ترسیم‌های کمپفر (۱۹۰۷ م.ق.) و پرسکوریاکف و پرانورشیکیف جریفک روسی (۱۲۶۷ م.ق.) (URL: 1)

شکل ۴. محل قرارگیری و ترتیب حوض‌های چهارباغ بر اساس نقشه پاسکال کست (URL: 1)

حل مدخل ورودی، جنس مصالح، بافت نما، الگوی سایه حاصل از حجم و عناصر تزئینی، مقیاس بنا، سبک معماری و محوطه‌سازی در صورت وجود (۱۳۸۷: ۵۸-۵۳).

بنتلی و همکاران او در ارتباط با چگونگی مجاورت و پیوستگی بدنه خیابان، لزوم وجود یک شباهت خانوادگی با ساختمان‌های اطراف را مطرح کرده و آن را با خوانایی در فرم معرفی نموده و خوانایی مذکور را در گرو استفاده از شاخص‌هایی که رابط بین ساختمان مجاور یکدیگر هستند، می‌دانند. آنها فهرستی از شاخص‌های مذکور را که همان عناصر جداره‌ای هستند، فراهم آورده و تکرار آنها در جداره‌های ساختمانی را موجب خوانایی در فرم می‌دانند؛ این عناصر عبارت هستند از: وزن‌های (ریتیم‌های) عمودی، وزن‌های (ریتیم‌های) افقی، خط آسمان، جزئیات دیوار (مصالح، رنگ، الگو و غیره)، پنجره‌ها، درها و اجزای عناصر همکف (۱۳۸۲: ۸۸).

به‌زعم برولین، در ارزیابی رابطه یک ساختمان و زمینه آن باید در نظر داشت که موفقیت در ایجاد وحدت و انسجام بصری، تنها متأثر از رعایت قوانین زمینه‌گرایی و انعطاف‌پذیری نیست. با این‌همه، استفاده از فهرست ویژگی‌های بالقوه و مهم در تناسب می‌تواند در بحث و بررسی علل ناسازگاری و یا نحوه ارتقای سازگاری طرح با زمینه مفید باشد. یک فهرست ارزیابی می‌تواند به دو بخش تقسیم شود: (۱) ویژگی‌های عمومی، (۲) ویژگی‌های سبک تاریخی و غیرتاریخی.

- ویژگی‌های عمومی: اغلب در صورت انطباق طرح با ویژگی‌های عمومی، ارتباطی موفق با زمینه حاصل می‌شود؛ اما این امکان وجود دارد که طراح، هیچ‌یک از معیارهای این فهرست را رعایت نکرده و باز هم ساختمان‌های سازگاری احداث کند. به هر حال، این قوانین در ایجاد رابطه می‌توانند مفید بوده و علاوه بر این، به صورت یک فهرست برای روشن شدن دلایل ناسازگاری یک ساختمان با زمینه خود استفاده شوند.

این ویژگی‌ها عبارت هستند از:

- ۱) عقب‌نشینی از خیابان، (۲) فاصله از ساختمان‌های مجاور، (۳) توده، چگونگی ترکیب احجام ساختمانی، (۴) ارتفاع تقریبی، (۵) تناسبات و جهت‌گیری نما، (۶) شکل و منظر دوردست، (۷) حالت در و پنجره، (۸) اندازه‌ها و تناسبات در و پنجره، (۹) مصالح، (۱۰) رنگ، (۱۱) مقیاس.

- ویژگی‌های سبک تاریخی و غیرتاریخی: پس از بررسی ویژگی‌های عمومی، باید مشخص کرد که ساختمان از نظر عناصر خردمقیاس که همه سبک‌ها با آن تعریف می‌شوند، با زمینه خود دارای شباهت یا تفاوت است. پالایش جزئیات و تزئینات، از مطمئن‌ترین و آسان‌ترین

برای حال قابل‌استفاده باشد، به سنت زنده رجوع می‌کند. زمینه‌گرایان اجتماعی-فرهنگی، به زبان‌شناسی و معناشناسی روی آوردند؛ به این ترتیب که اجزای شکل شهر را به واژه‌ها تشبیه کرده‌اند. گرچه هر یک از واژه‌ها به تنهایی واجد معنا است، اما زمینه؛ یعنی کلمات قبل و بعد از آن، نقش مهمی در درک معنی آن دارد. در این دیدگاه برای دریافت معنا، به فرهنگ مراجعه می‌کنند که به‌نوبه خود میان مردم مشترک است (تولایی، ۱۳۸۰: ۴۳-۳۴).

معماری زمینه‌گرا، بر زمین‌مداری و پیوند محیط با فضا تأکید داشته و با درک پیام بستر خود شکل گرفته و در واقع پیامی را به عینیت می‌رساند و طراحی می‌کند که بستر معماری به او داده است؛ در نتیجه، ساختمان جزئی از طبیعت پیرامون خواهد بود (مهدوی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۳: ۳۴-۲۱). البته توجه به این نکته ضروری بوده که معماری زمینه‌گرا، نه تأکید بر تقلید دارد و نه مانع نوآوری و خلاقیت است. پیام آن، ضرورت توجه به محیط کالبدی پیرامون اثر معماری است و نشان می‌دهد که این توجه می‌تواند هم برای خود اثر و هم برای زمینه، عاملی مثبت و تقویت‌کننده باشد. یک ساختمان برای تناسب با زمینه و تقویت وحدت بصری منطقه، نیازی به تقلید دقیق شکل و فرم ساختمان‌های مجاور ندارد، بلکه باید ویژگی‌های مشترک و اساسی معینی داشته باشد. طراحی در درون زمینه، لزوماً به معنی یکنواختی نیست. باید میان تنوع بصری که اغتشاش ایجاد می‌کند و تنوعی که در آن توان دیده می‌شود، فرق گذاشت.

هماهنگی میان ساختمان‌های هم‌جوار را هر یک از صاحبان اندیشه به‌گونه‌ای و با استفاده از واژگانی متفاوت مطرح کرده‌اند. آنتونی تاگنات، نوآوری در زمینه را با در نظر گرفتن قواعد زیر مجاز می‌شمارد:

- ۱) سازگاری مقیاس عناصر با زمینه، (۲) پیوستگی نما به‌منظور ایجاد رابطه میان بناها، (۳) ارتفاع طبقات و سلسله مراتب بلندی بناها، (۴) انسجام تک بناها، (۵) ردیفی شدن بازشوها، (۶) انتخابی کاربرد و ترکیبی از مصالح، (۷) سیمای بام خانه‌ها، (۸) نسج و رنگ بناها، (۹) تنوع محلی، (۱۰) آب‌وهوا و گیاهان

موفقیت همه این موارد، به جایگزینی متناسب آنها با زمینه بستگی دارد (1987).

ریچارد هدمن و یازوسکی نیز از پیشگامان طراحی شهری زمینه‌گرا، ۱۱ عامل را در وحدت و یکپارچگی مجموعه‌های ساختمانی مطرح می‌کنند: خط افق ساختمان‌ها، فاصله بین ساختمان‌ها، تناسب پنجره‌ها، برجستگی‌ها و فرورفتگی‌های نما، درها و سایر عناصر، فرم و شکل کلی بنا، محل و نحوه

ساختمان‌ها ارائه کرده‌اند، می‌توان معیارهای جامعی را در جهت ایجاد تداوم بصری بیان کرد:

۱. توده
۲. ارکان نما
۳. اجزای نما

توده

توده، به معنای ترکیب احجام ساختمانی است. آن اصل پایه‌ای که طراح باید در جریان طراحی همواره به آن توجه داشته باشد، آگاهی پیدا کردن نسبت به فضا است. برای این مقصود باید دانست که دو جزء یا دو عنصر اساسی ترکیب معماری یا مجموعه‌ای از شهر، حجم یا توده ساختمانی و فضا است. چقدر از سطح زمین باید به فضا اختصاص یابد و چقدر با توده ساختمانی پر شود. امروزه طراحان آن قدر که به طراحی توده ساختمانی بها داده، به طراحی فضا اهمیت نمی‌دهند. در طراحی شهری، نحوه ترکیب توده و فضای عمومی و شکلی که این دو می‌گیرند، نخستین مرحله طراحی است و ترکیب و شکل حجم توده و فضاهای عمومی نسبت به تناسب فضاهای، تباين و تقارن و تعادل فضاهای در همین مرحله روشن می‌شوند (فلاح و شهیدی، ۱۳۹۴: ۳۸-۲۷).

ارکان نما

ارکان ترکیب نماها که خطوط، سطوح و احجام شاخص و تأثیرگذار بر حجم کلی ساختمان بوده، به این قرار هستند:

عناصر برجسته عمودی و افقی

عناصری که (تکرار آنها در جداره ساختمانی و شهری) ریتم‌های عمودی و افقی را تشکیل می‌دهند؛ مانند جرزها، قفسه‌های پله، بالکن‌ها و ایوان‌ها و پیش‌آمدگی‌ها و فرورفتگی‌های برجسته‌نما و ... هم‌چنین، این عناصر در امتداد خود، خطوط (فرضی) نما را ایجاد می‌کنند. می‌توان عناصر معرفی شده را در دو گروه دسته‌بندی کرد:

الف) عناصر برجسته عمودی/افقی که بخش‌های شاخص عمودی/افقی را مانند جرزهای عریض (میان ردیف پنجره‌های عمودی یا افقی)، قفسه‌های برآمده و یا تونشسته پله، بالکن‌های کشیده افقی و ... تشکیل می‌دهند.

ب) امتداد عمودی/افقی عناصر تکرار شونده در طول جداره ساختمانی/شهری مانند بالکن‌ها، ایوان‌ها، قاب پنجره‌ها و یا مجموعه عناصر و اجزایی که به صورت یک گروه به چشم آمده که از تکرار آنها، سطوح یا احجام فرضی افقی و عمودی تشکیل می‌شوند.

روش‌های ایجاد ارتباط خوب بین ساختمان‌های جدید و قدیم است. به کارگیری تزئینات خردمقیاس (آرایه‌ها)، اغلب می‌تواند جایگزین بی‌توجهی کلی به ویژگی‌های عمومی شده و در خلق یک ویژگی بصری مطلوب و ایجاد حس محیط اولیه و قدیمی، مؤثر باشد. طرح فهرستی از سؤالات پیرامون آرایه‌ها و جزئیات ساختمان، سبب می‌شود تا میزان اثرپذیری آن از زمینه از نظر ویژگی و نوع آرایه‌ها به خوبی بررسی شود.

این سؤالات عبارت هستند از:

۱. آرایه‌ها در کجا واقع شده‌اند؟ بخش بالایی یا پایینی بنا؟ پیرامون درها یا پنجره‌ها؟ متمرکز در نقاط کانونی یا پراکنده به صورت الگو و بافت کلی؟
۲. آیا حس آشفتنگی یا آرامش ایجاد می‌کنند؟
۳. آیا ریتم منظمی ایجاد می‌کنند؟ یا بدون هماهنگی خاصی است؟
۴. آیا رنگ یک عنصر تزئینی مهم است؟ در این صورت چگونه استفاده می‌شود؟
۵. آیا آرایه‌ها حس غالب ساختمان، اعم از انسجام سنگین یا حس نازکی و ظرافت را تقویت می‌کنند؟
۶. آیا آرایه‌ها شکسته و مورب هستند یا قوس‌دار و منحنی؟
۷. نمود آرایه‌ها روان است یا صلب؟
۸. آیا به لحاظ بصری، سنگین است یا سبک؟
۹. آیا پرتکلف و شلوغ به نظر می‌آید یا ساده؟ (برولین، ۱۳۸۳: ۱۵۳-۱۴۸).

به عقیده توسلی و بنیادی، احترام به زمینه در یک نمای واحد، مستلزم هماهنگی میان اجزای آن نما از نظر فرم و تناسب است (۱۳۸۶). منظور از ایجاد یک کل هماهنگ در ارتباط و مجاورت دو یا چند بنای مجاور هم در خیابان، این است که طراح حداقل به این اصول و قواعد توجه کرده باشد: (۱) خطوط و سطوح نمای جدید تقریباً در تراز (هم‌سطح بودن) و ردیف نمای موجود (در صورتی که واجد ارزش شکلی باشد) قرار گیرد، (۲) میان اجزای دو نما از نظر نسبت و تناسب ارتباط برقرار باشد، (۳) میان رنگ و بافت مصالح دو نما هماهنگی باشد. هم‌چنین، وی در بررسی شکل‌شناختی نماهای شهری، به دو جنبه اساسی ارکان و اجزا اشاره می‌کند؛ ارکان عبارت هستند از: (۱) ریتم‌های افقی، (۲) ریتم‌های عمودی، (۳) خطوط نما و اجزا عبارت هستند از: (۱) ورودی، (۲) پنجره‌ها، (۳) جزئیات نما در طبقات (توسلی، ۱۳۷۶).

با بررسی و جمع‌بندی دیدگاه‌ها و روش‌هایی که صاحبان اندیشه برای برقراری ارتباط بصری سازگار و همگون‌تر میان

۶. مصالح نما

۷. جزئیات

در ارتباط با اجزای نما، می‌توان بیان کرد که یا از نظر عملکردی لازم هستند و یا صرفاً نقش برجسته‌هایی بوده که به نما روح می‌بخشند؛ مانند اجزای دور پنجره و نعل درگاه‌ها که استقلال پنجره را از نمای مجاور آن شکل بخشیده، نودان‌ها، سایه‌بان‌ها، پیش‌آمدگی‌های سقف که ایجاد سایه می‌کنند، قاب‌های پنجره و پیچک‌های دیواری...؛ این اجزا که ذاتاً عناصر متفاوتی بوده، طبعاً در شکل، رنگ و مصالح نیز اختلاف دارند. باید بتوان تمام این قسمت‌ها را به‌طور مجزا تشخیص داد، اگر چه زبان مشترک پیونددهنده آنها نیز باید قابل درک باشد. با وجود این، استفاده از هر وسیله‌ای برای ارتباط و پیوند این عناصر صحیح نیست (Krier, 1979).

با مشاهده بدنه خیابان چهارباغ عباسی، مشخص می‌شود که تعدادی از ساختمان‌های دارای هویت از دوره‌های صفویه، قاجار و پهلوی، هم‌چنان پابرجا هستند. مدرسه چهارباغ، بازارچه بلند و کاروانسرای مادر شاه (هتل عباسی)، از نمونه‌های دوره صفویه هستند که نسبت به دیگر ساختمان‌های واقع در بدنه محور، مخصوصاً بناهای دوره قاجار، بیشتر مورد توجه قرار گرفته؛ به‌گونه‌ای که در طی سال‌های گذشته، چندین مرتبه مرمت شده‌اند. هتل جهان (هتل آمریک)، مسافرخانه اردیبهشت، ساختمان ژاندارمری سابق و ردیف مغازه‌هایی در طبقه فوقانی چهارباغ که به‌واسطه بالکن ستون‌دار به چهارباغ دید دارند، از نمونه‌های معماری دوره قاجار در بدنه چهارباغ بوده که متأسفانه مورد بی‌توجهی و دخل و تصرف‌های ناآگاهانه واقع شده‌اند. از دوره پهلوی، هتل عالی‌قاپو، بیمه ایران و ساختمان منسوب به اداره تعاون، از نمونه‌های بارز هستند. با مشاهده نقشه محور چهارباغ (شکل ۵)، محل قرارگیری این بناها مشخص می‌شود.

با بررسی ملاحظات زمینه‌گرایی در ساختمان‌ها، چگونگی رعایت مؤلفه‌ها در هر دوره در این محور بررسی می‌شود.

صفویه

در انتظام فضایی بناها و چگونگی ترکیب احجام در دوره صفویه، اصل درون‌گرایی رعایت می‌شود. معماری درون‌گرا با قرار دادن عناصر و اندام‌های معماری در حول یک حیاط، ارتباط مستقیم بنا را به داخل (حیاط) برقرار کرده و ارتباط آن را با بیرون، با به‌کارگیری دیوارهای بلند بنا، جدا می‌سازد و تنها فضای ارتباطی داخل با خارج، به‌وسیله هشتی و درب ورودی انجام می‌شود (کیانی، ۱۳۸۳). این ویژگی، یا به‌دلیل وضع جغرافیایی؛ یعنی خشکی، بادهای مختلف، شن‌های

خطوط نما

خطوط نما، مهم‌ترین عنصر هندسی ارتباط‌دهنده نمای ساختمان‌ها و پدیدآورنده نظم به‌شمار رفته و در واقع ممکن است وجود نداشته باشند، اما ترکیب خطی اجزا و ارکان افقی با عناصر متوالی، این احساس را در ناظر ایجاد کرده و بر چهار نوع تقسیم می‌شوند:

- خط پایه که خط لبه پایین بدنه خیابان و مرز آن با پیاده‌رو است.
- خط بالای طبقه همکف که بالای مغازه‌ها و برخی ورودی‌ها است.
- خطوط طبقات که از ارتباط اجزای طبقات مانند پنجره‌ها پدید می‌آیند.
- خط لبه بام و جان‌پناه

خطوط ذکرشده، به‌نوعی مرزهای بخش‌های عمده نما را تشکیل می‌دهند. خط پایه و خط بالای همکف، مرز پایین و بالای بخش پایه/همکف و خط بام و خط بالایی آخرین طبقه، مرزهای بخش تاج و بام و نیز، خط بالای طبقه همکف و خط بالایی آخرین طبقه، حدود بخش میانی نما را مشخص می‌کنند. خط بام که هر چند خود به یک معنی خط نما محسوب شده، اما به‌علت اهمیت و نقش اصلی در شکل دادن به نماها، به‌صورت مجزا مطرح می‌شود (توسلی، ۱۳۷۶).

اصطلاح خط بام در مقایسه با اصطلاح‌های خط آسمان و منظر بام، اشاره به شرایط دیده شدن خط بالای ساختمان‌ها از فاصله‌ای نزدیک (برای مثال پیاده‌رو مقابل) دارد و منظور از آن، عبارت است از خط دور یک بام یا گروهی از بام‌ها که در پیش‌زمینه آسمان دیده می‌شود. خط بام، بالاترین قسمت بام و حد ساختمان بوده، مکان مشترک آسمان و ساختمان و پایان یافتن آن است. خط بام، بخشی از خط آسمان است که از فضای درون شهر دیده می‌شود. بر خلاف خط آسمان که از فاصله دور قابل مشاهده است، این خط از فاصله نسبتاً نزدیک دیده می‌شود (Moughtin, 1999).

اجزای نما

اجزای نما که بعد از ارکان اصلی قرار گرفته، عمدتاً عبارت هستند از:

۱. ورودی‌ها (محل و نحوه حل مدخل ورودی، حالت، تناسبات)
۲. پنجره‌ها (حالت، تناسبات)
۳. سطوح پر و خالی
۴. سبک آزاره
۵. خط آسمان

تا حدودی، از درون‌گرایی معماری صفوی کم شود (جدول ۲) (خسروی، ۱۳۷۷: ۱۳۸-۱۲۰).

پهلوی

در آغاز دوره پهلوی، مهم‌ترین خصلت معماری گذشته ایران به‌طور کامل تغییر می‌کند و بناها در همه حوزه‌ها و دسته‌بندی‌های ساختمانی، به‌ناگهان از درون به بیرون چرخش می‌دهند؛ بنابراین، ترکیب احجام به‌گونه برون‌گرا شکل می‌گیرد و اولین ساختمان‌های بزرگ و مهم نظیر شهرداری، بانک و مراکز تجاری، در راسته خیابان‌ها به نمایش فعالیت می‌پردازند که پیش از این در درون انجام می‌شد. نمای بناهای این دوره، بیشترین استفاده را از نشانه‌های خطی-عمودی برده تا بتوانند بر ایجاد حس ابهت و شکوه بنا بیفزایند. علاوه بر حرکت عمودی، کشیدگی بنا در جهت افقی، سبب ایجاد حس سنگینی، استمرار و بقا می‌شد (جدول ۳) (کیانی، ۱۳۸۳).

معاصر

در دوره معاصر، طراحی در زمینه چهارباغ به‌دلیل هم‌جواری با آثار تاریخی موجود در محور، دارای اهمیت است. این طراحی باید در زمینه ارتفاعات و تقسیم‌بندی‌ها (مدول‌ها)، با آثار مجاور هماهنگ باشد، ولی از طرف دیگر باید به‌گونه‌ای انجام گرفته تا نشانه‌های معماری زمانه را به‌نحو گویا در بر داشته باشد (جدول ۴) (جبل‌عاملی، ۱۳۸۶: ۲۸-۱۳).

روان و ... که امکان ساخت بناهای برون‌گرا نبوده، وجود دارد (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۲۲-۱۵) و یا این‌که به‌خاطر امنیت و محرمیت، به‌عنوان یک اصل انکارناپذیر رعایت می‌شود (رجبی، ۱۳۵۵: ۱۱۱). در دوره صفویه، طرح‌ها با هندسه ساده و نخیر و نه‌از کمتر و ساخت گوشه‌های یخ اجرا می‌شوند. مردم‌واری و استفاده از تناسبات انسانی، از ویژگی‌های مهم این دوره هستند (جدول ۱).

قاجار

در دوران قاجار، نظم هندسی حاکم بر محور چهارباغ، دستخوش تغییراتی می‌شود. علت بروز این تغییرات، رواج معماری غرب در ایران است. یکی از عواملی که قبل از دوره قاجار در ایران وجود نداشته و از این دوره به بعد در معماری بناهای ایران دیده می‌شود، معماری خیابانی است (کمالی، ۱۳۸۹: ۵۴-۴۷). به‌دلیل شکل‌گیری معماری خیابانی، کاربری‌های گوناگونی رو به بدنه خیابان قرار می‌گیرند؛ از این رو تداوم بازار که اصل معابر شهری است، در خیابان چهارباغ شکل می‌گیرد. لیکن بازار بنا به‌ضرورت بدون سقف اجرا و به‌جای آن درخت کاری می‌شود؛ بدین صورت، بدنه خیابان شکل گرفته و خدمات تجاری و عمومی در اطراف آن قرار می‌گیرند. در طبقه دوم به روال بازارهای بلند شهری، اداره‌ها و خدمات عمومی به خیابان بالکن دارند؛ این امر سبب می‌شود

شکل ۵. نقشه محور چهارباغ (نگارندگان)

جدول ۱. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره صفویه مستقر در چهارباغ

کد ۷	کد ۶	ارکان نما	
<ul style="list-style-type: none"> - جرز پیش‌آمده آجری - تکرار مدول عمودی شامل ایوانک و بالکن 	<ul style="list-style-type: none"> - جرزهای پیش‌آمده آجری 	ریتم عمودی	
<ul style="list-style-type: none"> - کاشی‌کاری‌های ممتد بالای ورودی - کاشی‌کاری ممتد جان‌پناه - تکرار بالکن‌های مشابه در طبقه فوقانی با یک فاصله معین - تکرار ایوانک‌های مشابه در همکف 	<ul style="list-style-type: none"> - کاشی‌کاری‌های ممتد بالای ورودی - کاشی‌کاری‌های دو سمت ورودی که به صورت فرضی در یک امتداد هستند. 	ریتم افقی	
<ul style="list-style-type: none"> - ازاره ممتد سنگی در طول خیابان که در بخش ورودی به دلیل شاخص کردن آن، افزایش ارتفاع و تغییر مصالح داده 	<ul style="list-style-type: none"> - ازاره ممتد سنگی که با افزایش ارتفاع، مکان‌های ورودی را شاخص جلوه داده 	خط پایه	خطوط نما
<ul style="list-style-type: none"> - تبعیت از فرم و نیاز و نخیر موجود در طبقه همکف بنا - در محدوده جرزهای آجری، روبه‌روی بالکن‌ها، جان‌پناه‌هایی کاشی‌کاری شده‌اند. 	<ul style="list-style-type: none"> - تبعیت از فرم و نیاز و نخیر موجود در طبقه همکف بنا - کاشی‌کاری ممتد در داخل ورودی محصور در قاب آجری 	خط بالای طبقه همکف	
<ul style="list-style-type: none"> - دارای رخ‌بام از جنس آجر و کاشی و تابع فرم بنا و افزایش ارتفاع ورودی - خطی به موازات محور چهارباغ 	<ul style="list-style-type: none"> - خطی صاف و از جنس آجر که به تبعیت از فرم ورودی، دارای پیش‌آمدگی و فرورفتگی و پخ است. 	خط لبه بام	
کد ۷	کد ۶	اجزا	
<ul style="list-style-type: none"> - در بدنه شرقی خیابان چهارباغ - منطبق بر محور مرکزی شرقی - غربی - مقابل ایوان غربی مدرسه 	<ul style="list-style-type: none"> - در بدنه شرقی محور چهارباغ - منطبق بر محور مرکزی بازار 	محل ورودی	ورودی
<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد فضای ایوان مانند (نیم‌باز) - عقب‌نشینی نسبت به جداره خارجی ساختمان - افزایش ارتفاع بدنه ورودی در بدنه خارجی - تغییر مصالح و استفاده یک‌دست از کاشی تراش - اجرای کتیبه‌ای با خط ثلث در بالای سر در ورودی - ایجاد صفه در دو طرف دهانه ورودی - پایین‌تر بردن تراز ورودی از سطح خیابان - تغییر جنس مصالح سنگ ازاره - دو گلدان از جنس سنگ مرمر در دو سمت ورودی 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد فضای ایوان مانند (نیم‌باز) - عقب‌نشینی نسبت به جداره خارجی خیابان توسط نخیر (پیش‌آمدگی) و نیاز (پس‌رفتگی) و هم‌چنین ساخت گوشه‌های پخ - افزایش ارتفاع بدنه ورودی در بدنه خارجی - پایین‌تر بردن تراز ورودی از سطح خیابان - ورودی مردم‌وار منطبق بر محور مرکزی بازار - ایجاد صفه در دو طرف دهانه ورودی 	نحوه حل مدخل ورودی	
<ul style="list-style-type: none"> - نسبت ارتفاع به عرض سر در = ۱ - نسبت ارتفاع به عرض پیش‌طاق = ۱,۷ - نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۱,۷ 	<ul style="list-style-type: none"> - نسبت ارتفاع به عرض سر در = ۱ - نسبت ارتفاع به عرض پیش‌طاق = ۱,۷ - نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۱,۶ 	تناسبات	

ادامه جدول ۱. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره صفویه مستقر در چهارباغ

پنجره چوبی گره‌چینی شده با قوس جناغی محاط در قاب مستطیل شکل	پنجره چوبی گره‌چینی شده با قوس جناغی محاط در قاب مستطیل شکل	شکل قاب	پنجره بخش بندی قاب
			
- نسبت ارتفاع به عرض = ۱,۲	- نسبت ارتفاع به عرض = ۱,۵	تناسبات	سطوح پر و خالی
- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۰۵ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۰,۳	- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۰۳ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۰,۳		
- آزاره سنگی به ارتفاع ۱ متر در امتداد خیابان که در ورودی به علت شاخص کردن فضا، ارتفاع آن ۲ برابر شده	- آزاره سنگی به ارتفاع ۱ متر که در ورودی به علت شاخص کردن فضا، ارتفاع آن ۲ برابر شده	سبک آزاره	خط آسمان
			
آجر، سنگ، کاشی، فلز، گچ	آجر، سنگ، کاشی، فلز، گچ	مصالح نما	تزیینات و محل قرارگیری تکنیک
- استفاده از کاشی هفت‌رنگ در بالای مناره و بخشی از استوانه گنبد به‌عنوان کنیبه	- استفاده از کاشی معرق در سر در ورودی و هم‌چنین در کاربندی‌ها، قطاربندی‌ها و مقرنس‌ها	کاشی کاری	
- استفاده از کاشی معرق در سر در ورودی، گنبد و مناره و هم‌چنین در کاربندی‌ها، قطاربندی‌ها و مقرنس‌ها	- استفاده از کاشی فتیله در اطراف سر در	چوبی	
- استفاده از کاشی فتیله در اطراف سر در	- پنجره‌های چوبی گره‌چینی (مشبک) - کتیبه‌های منقوش بر غرفه‌های فوقانی مدخل مدرسه با منبت چوب اجرا شده	سنگی	
	- آزاره سنگی - ستون‌های گلدانی شکل از جنس مرمر در ورودی	گچ بری	
	- استفاده از گچ در مقرنس‌ها و رسمی‌بندی‌ها - نقاشی روی گچ در مقرنس‌ها و گره‌سازی ایوان حجره‌ها	فلزی	
	- تزیینات فلزی در دو لنگه مدرسه - مللیله کاری روی در اصلی		

ادامه جدول ۱. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره صفویه مستقر در چهارباغ

تزیینات و محل قرارگیری	محتوا	نقوش هندسی (گره‌ها)	نقوش غالب هندسی - تزیین دیوار با نقوش هندسی گره شامل نقش مایه‌های ستاره، ترنج، طبل، پیلی (به صورت حاشیه) که در وسط آن، پنجره مشبکی با نقوش شش ضلعی قرار دارد. - تزیین دیوارهای اطراف جرزهای سر در با نقوش هندسی گره (شاه گره)
		نقوش گیاهی	- سر در مدرسه با کاشی معرق و نقوش گیاهی اسلیمی و ختایی تزیین شده و شامل عناصری چون؛ شاخه اسلیمی، نیم اسلیمی، سراسلیمی، اسلیمی ماری، گل شاه عباسی، غنچه و برگ است. - دیوارهای شمالی و جنوبی ورودی، بالای سکو، برخی لچکی‌های ایوان، گنبد با کاشی معرق و نقوش گیاهی اسلیمی (تاک و انگور) و ختایی تزیین شده.
		کتیبه‌ها	- استفاده از خطوط کوفی بنایی و تأکید بر نقش مایه‌های هندسی لوزی و مربع، هم به عنوان کادر و هم به عنوان تک نقش هندسی در ترکیب بندی (با رنگ یا زرد) - استفاده از خط ثلث در بالای سر در ورودی (دارای کشیدگی و ارتفاع زیاد)

(نگارندگان)

جدول ۲. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره قاجار مستقر در چهارباغ

ارکان نما	کد ۲	کد ۳	کد ۴	کد ۹
ریتم عمودی	- عقب‌نشینی حجم ساختمان از لبه خیابان توسط ایوان سرتاسری و ایجاد ستون‌هایی ممتد به یک فاصله در طبقات - پنجره‌های کشیده‌ای که در طبقات در یک امتداد هستند.	- عقب‌نشینی ساختمان از لبه خیابان توسط ایوان که سبب سبک شدن حجم بنا در طول خیابان می‌شود. - استفاده از ستون‌هایی در یک محور در امتداد خیابان - پنجره‌های کشیده	- عقب‌نشینی ساختمان از لبه خیابان توسط ایوان که سبب سبک شدن حجم بنا در طول خیابان می‌شود. - استفاده از ستون‌هایی در یک محور در امتداد خیابان	- عقب‌نشینی ساختمان از لبه خیابان توسط ایوان که سبب سبک شدن حجم بنا در طول خیابان می‌شود. - استفاده از ستون‌هایی در یک محور در امتداد خیابان - پنجره‌های کشیده
ریتم افقی	- ایوان کشیده سرتاسری در هر طبقه - زرده‌های فلزی سرتاسری در هر طبقه - رخ‌بام در طول نما - نمایش ضخامت سقف در طول بنا	- ایوان کشیده سرتاسری و پیش‌آمده - زرده‌های فلزی در طول بنا - رخ‌بام در طول نما - نمایش ضخامت سقف به صورت ممتد در طول بنا	- ایوان کشیده سرتاسری در طول خیابان - تکرار متوالی پنجره‌های مشابه در یک امتداد - زرده‌های فلزی در طول بنا	- ایوان کشیده سرتاسری در طول خیابان
خط پایه خط بالای طبقه همکف خطوط طبقات خط لبه بام	- بالاتر قرار گرفتن بنا از سطح خیابان - استفاده از ازاره سنگی	- استفاده از ازاره سنگی بر روی جرز مابین دو مغازه	- استفاده از ازاره سنگی بر روی جرز مابین دو مغازه	- استفاده از ازاره سنگی بر روی جرز مابین دو مغازه
	- نمایش ضخامت سقف به موازات خیابان بدون پیش‌آمدگی و فرورفتگی در فرم بنا - دارای تزییناتی شبیه رخ‌بام	- به موازات خیابان و پیش‌آمده جهت ایجاد بالکن برای طبقه فوقانی و سایه‌بان برای همکف و دارای پخ در ابتدا و انتهای بنا	- خطی به موازات خیابان دارای لبه بسیار نازک در محل قرارگیری پایه ستون و زرده‌های طبقه بعدی	- خطی به موازات خیابان دارای لبه بسیار نازک در محل قرارگیری پایه ستون و زرده‌های طبقه بعدی
	- دارای سنتوری مثلثی شکل در محور تقارن بنا و رخ‌بام	- به موازات خط بالای طبقه همکف و خیابان چهارباغ و دارای پخ در دو سمت و رخ‌بام در طول بنا	- خطی به موازات محور چهارباغ و دارای سنتوری مثلثی شکل و رخ‌بام در طول بنا	- تابع فرم بنا دارای افزایش ارتفاع به فرم مستطیل در محور مرکزی و دارای رخ‌بام در طول بنا

ادامه جدول ۲. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره قاجار مستقر در چهارباغ

کد ۹	کد ۴	کد ۳	کد ۲	اجزای نما	
در زیر یکی از دو سمت بخش انتهایی بنا	- ورودی کوچک خارج از محور تقارن	- در گوشه بنا	- در مرکز محور تقارن بنا، زیر سنتوری	محل ورودی	ورودی
- بالاتر قرار گرفتن تراز ورودی از سطح خیابان - گشودگی کوچک در قسمت انتهایی ساختمان که توسط پله‌هایی، یکسره به طبقه دوم متصل می‌شود.	- بالاتر قرار گرفتن تراز ورودی از سطح خیابان - گشودگی کوچکی که با پله، یکسره به طبقه دوم متصل می‌شود.	- بالاتر قرار گرفتن تراز ورودی از سطح خیابان - گشودگی کوچک در قسمت انتهایی ساختمان که توسط پله‌هایی، یکسره به طبقه دوم متصل می‌شود ^۱	- بالاتر قرار گرفتن تراز ورودی از سطح خیابان - حذف یک ستون از ریتم ستون‌ها در همکف و اجرای دو ستون اضافه در دو سمت ورودی - وجود رواق سرتاسری و عقب‌نشینی ساختمان از بدنه چهارباغ مطابق طبقات بالایی در همکف ^۱	نحوه حل مدخل ورودی	
- نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۲,۵	- نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۱,۷	- نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۱,۷	- نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۲,۵	تناسبات	بخش بندی قاب
- پنجره چوبی مستطیل شکل	- پنجره چوبی مستطیل شکل	- پنجره چوبی مستطیل شکل ^۲	- پنجره چوبی گره‌چینی با قوس نیم‌دایره محاط در قاب مستطیل شکل	شکل قاب	
 کد ۱ کد ۲ کد ۳	 کد ۱ کد ۲	 کد ۱ کد ۲	 کد ۱ کد ۲	بخش بندی قاب	
- نسبت ارتفاع به عرض کد ۱ = ۲,۱ - نسبت ارتفاع به عرض کد ۲ = ۰,۷ - نسبت ارتفاع به عرض کد ۳ = ۲,۵	- نسبت ارتفاع به عرض کد ۱ = ۲ - نسبت ارتفاع به عرض کد ۲ = ۱,۶	- نسبت ارتفاع به عرض کد ۱ = ۲,۱ - نسبت ارتفاع به عرض کد ۲ = ۲	- نسبت ارتفاع به عرض کد ۱ = ۲,۴ - نسبت ارتفاع به عرض کد ۲ = ۲	تناسبات	سطوح پر و خالی
- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۲ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۰,۶	- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۲۵ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۰,۸	- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۴ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۱	- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۳۵ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۰,۷۵		
- ازاره سنگی حکاکی شده در جرز مابین مغازه‌ها				سبک ازاره	خط آسمان
					

ادامه جدول ۲. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره قاجار مستقر در چهارباغ

- آجر، گچ، فلز، چوب، سنگ				مصالح نما		
سرستون به‌روش کرنتی - شیار بر روی بدنه ستون - ایجاد لبه پخ در لبه سقف ایوان توسط گچ	سرستون به‌روش کرنتی - شیار بر روی بدنه ستون - تزئینات پرکار گچ‌بری بر روی پیشانی رفیع و وسیع لبه فوقانی ایوان سرتاسری	سرستون به‌روش کرنتی - ایجاد لبه پخ در لبه سقف ایوان توسط گچ و بعد دادن دورتادور لمبه کوبی چوبی	سرستون به‌روش کرنتی - شیار بر روی بدنه ستون - تزئینات گچی بر روی نوار لبه بام و رخ بام	گچ‌بری	تکنیک	تزیینات
- نرده‌های محافظ ایوان - کنگره فلزی جهت اجرای رخ بام در طول بنا	- جان پناه ایوان - گل و برگ فلزی در رخ بام	- نرده‌های محافظ ایوان - کنگره فلزی جهت اجرای رخ بام در طول بنا	- نرده‌های محافظ ایوان‌ها - گل‌ها و تزئینات و لبه کنگره فلزی رخ بام	فلزی		
- تزئینات چوبی نوار لبه بام در طول بنا به‌عنوان پایه کنگره فلزی رخ بام - سقف لمبه کوبی چوبی ایوان ^۴	- سقف لمبه کوبی چوبی ایوان	- سقف لمبه کوبی چوبی ایوان	- سقف‌های چوبی ایوان طبقات - تزئینات قاب پنجره‌ها	چوبی		
- حکاکی بر روی ازاره سنگی	- حکاکی بر روی ازاره سنگی	- حکاکی بر روی ازاره سنگی	- حکاکی بر روی ازاره سنگی	سنگی		
<p>نوعی تجمل‌گرایی و اشرافیت پنهان و کنش‌مند و گاه آشکار - عدم تعهد به قیود هندسی و به‌تعبیری غیرهندسی اجرا کردن اغلب نقوش و تزئینات - تأثیر از فضاهای معماری و تزئینات اشرافی و غربی هم‌چون؛ آثار دوره روکوکو (قاسمی سیجانی و معماریان، ۱۳۸۹: ۹۴-۸۷) - استفاده از آرایه‌های تخت (استفاده کمتر از تزئینات حجمی) - وارد کردن عناصر طبیعی هم‌چون؛ پرندگان و حیوانات دیگر طبیعی و افسانه‌ای، میوه‌ها و گل‌ها و کوشش برای پرداختن واقع‌گرایانه آنها - بهره‌گیری از برخی حرکت‌ها و زیرساخت‌های تصویری سنتی به‌صورت سطحی و جایگزین کردن اشکال و عناصر طبیعی به‌جای آنها</p>						

(نگارندگان)

جدول ۳. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره پهلوی مستقر در چهارباغ

ارکان نما	کد ۱	کد ۸	کد ۱۰
ریتم عمودی	- ایجاد فضای فرضی عمودی به‌صورت متوالی به‌دلیل تکرار مدول وار بالکن‌های پیش‌آمده در زیر هم	- ستون‌های یکپارچه کشیده‌شده از کف تا سقف آخرین طبقه	- نوارهای سرتاسری عمودی که شبیه ستون عمل می‌کنند. - قرارگیری پنجره‌های کشیده عمودی در زیر هم
ریتم افقی	- تکرار بالکن‌های مشابه در یک امتداد، در همه طبقات و به‌موازات خیابان - سطح سفید ممتد به‌عنوان جداکننده طبقات	- کشیدگی بنا در طول بدنه خیابان - ساختمان از بر خیابان به‌طور کامل توسط یک ایوان سرتاسری عقب‌نشسته و این ایوان سرتاسری در پخ و بر دیگر بنا ادامه دارد. - پنجره‌های ردیفی هر طبقه در یک امتداد	- کشیدگی بنا در طول بدنه خیابان - ازاره سرتاسری سنگی در طول بدنه ساختمان - حفظ سقف طبقه اول در بخش ورودی که سبب القای حس تداوم افقی طبقات در نما می‌شود.

ادامه جدول ۳. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره پهلوی مستقر در چهارباغ

سطح نما	خط پایه	- ازاره ممتد سنگی موازی با لبه خیابان و دارای افزایش ارتفاع در قسمت ورودی	- بالاتر قرار گرفتن ساختمان از سطح زمین توسط سکوی سنگی - اجرای قرنیز سنگی دور تا دور بنا	- ازاره ممتد سنگی موازی با لبه خیابان و دارای افزایش ارتفاع در قسمت ورودی
	خط بالای طبقه همکف	- نوار باریک ممتد سنگی که از پیش‌آمدگی‌های نما تبعیت کرده	- نما به صورت کاملاً یک‌دست در طبقات	- نوار باریک ممتد سنگی که از پیش‌آمدگی‌های نما تبعیت کرده
اجزای نما	خط لبه بام	- نوار ممتد سنگی با ضخامتی بیشتر از نوار سنگی طبقات و دارای پیش‌آمدگی‌هایی ریتمیک مشابه پیش‌آمدگی بالکن‌ها	- نواری از جنس ستون‌ها در محل اتصال ستون به سقف - لبه بام به صورت کنسول از حجم ساختمان بیرون زده	- نوار ممتد سنگی با ضخامتی بیشتر از نوار سنگی طبقات و دارای پیش‌آمدگی‌هایی ریتمیک مشابه پیش‌آمدگی بالکن‌ها
	محل ورودی	- منطبق بر محور تقارن بنا	- منطبق بر محور تقارن بنا	- منطبق بر محور تقارن بنا
نسب	نحوه حل مدخل ورودی	- عقب‌نشینی نسبت به جداره خیابان - بالاتر قرار گرفتن سطح تراز ورودی توسط ۳ پله - کاشی‌کاری در قسمت سر در و دو طرف ورودی	- دو ستون سرتاسری در دو سمت پخ که هر یک در امتداد ردیف ستون‌های سرتاسری هر ضلع هستند. - اجرای دو ستون در داخل بنا و دو سمت ورودی با ارتفاعی تقریباً ۲,۵ برابر در ورودی - کاشی‌کاری در قسمت سر در - جدا شدن ورودی از محوطه ایوان سرتاسری از طریق یک پله	- عقب‌نشینی نسبت به جداره خیابان - بالاتر قرار گرفتن سطح تراز ورودی توسط ۳ پله - کاشی‌کاری در قسمت سر در و دو طرف ورودی
	تناسبات	- نسبت ارتفاع به عرض سر در = ۰,۹ - نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۰,۶	- نسبت ارتفاع به عرض پخ = ۳,۵ - نسبت ارتفاع به عرض پیش‌طاق = ۲,۳ - نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۱,۵	- نسبت ارتفاع به عرض سر در = ۱,۳ - نسبت ارتفاع به عرض پیش‌طاق = ۰,۶۵ - نسبت ارتفاع به عرض ورودی = ۱,۳
شکل قاب	شکل قاب	- مستطیل شکل	- مستطیل شکل	- مستطیل شکل
	بخش بندی قاب			
تناسبات	تناسبات	- نسبت ارتفاع به عرض = ۱,۸	- نسبت ارتفاع به عرض کد ۱ = ۱,۳ - نسبت ارتفاع به عرض کد ۲ = ۰,۷ - نسبت ارتفاع به عرض کد ۳ = ۰,۵ - نسبت ارتفاع به عرض کد ۴ = ۰,۴	- نسبت ارتفاع به عرض پنجره‌های کوچک = ۱,۳

ادامه جدول ۳. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره پهلوی مستقر در چهارباغ

سطوح پر و خالی	- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۳۵ - نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۸۵ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۰,۳	- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۲۳ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۰,۳
سبک ازاره	- ازاره سنگی در امتداد خیابان که در گشودگی‌ها به علت شاخص کردن فضا، ارتفاع آن ۲ برابر شده	ازاره سنگی با حجاری بر روی آن در طول کل بنا و تا ارتفاع نزدیک به قد انسان، جهت یادآوری بناهای بزرگ گذشته در دوره باستان (کیانی، ۱۳۸۳)
خط آسمان		
مصالح نما	آجر، سنگ، کاشی، شیشه	سنگ، آجر، کاشی، شیشه، چوب
پنجره	کاشی کاری	- استفاده از کاشی به صورت شبکه در جان پناه بالکن‌ها، سر در ورودی، اطراف ورودی و گشودگی‌های طبقه همکف
	چوبی	- در ورودی ساختمان با منبت و گره چینی ^۵ - قاب و بخش بندی پنجره‌ها
	سنگی	- پوشش کل نمای ساختمان - پوشش ستون‌های سرتاسری و هم‌چنین نوار اتصال دهنده ستون‌ها به سقف و ستون‌های دو سمت ورودی - اجرای نقوشی از جنس سنگ در کف ایوان سرتاسری
	فلزی	- قاب و حفاظ پنجره و در ^۶ - استفاده از فلز در جان پناه بالکن
	آینه کاری	سر در ورودی
محتوا	<p>- سایه‌روشن‌های متنوع بر دیوارهای صاف و ساده به واسطه پس و پیش آمدگی‌های سطح نما - نگاه به گذشته در تزئینات، هر چند ساده و مختصر و متحول شده (کیانی، ۱۳۸۳) - استفاده از تزئینات که گاه الگو در معماری باستانی دارد و گاه نگاه غرب‌گرایانه و یا مدرن و نیز بعضاً مبتنی بر تزئینات دوره اسلامی در سر در ورودی‌ها، نبش‌ها، پخ‌ها، لبه‌ها و انتهای فوقانی بناها و حاشیه و بالای پنجره‌ها (همان) - نمایش اقتدار و عظمت دوره توسط ستون‌نماها و ستون‌های بلند در نما - استفاده از نقوش و شبکه‌های هندسی</p>	

(نگارندگان)

جدول ۴. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره معاصر مستقر در چهارباغ

کد ۵	ارکان نما	
<p>- ستون‌های رواق به یک فاصله از یکدیگر و در یک امتداد</p> <p>- ستون‌های به کار برده شده در بنا که کاملاً بر روی هم قرار دارند.</p>	ریتم عمودی	
<p>- عقب‌نشینی ساختمان از لبه چهارباغ و ایجاد رواق سرتاسری در طول بنا که در محل سر در باغ‌های هشت‌بهشت و خرگاه قطع می‌شود.</p> <p>- اجرای جان‌پناه سرتاسری در لبه بام در طول بنا</p> <p>- اجرای نوار مشبک آجری هم‌تراز با ستون‌های رواق به موازات محور چهارباغ</p> <p>- تکرار مدول وار گشودگی‌های بنا در یک امتداد با رعایت ریتم و مدول نمای مدرسه چهارباغ بدون نیاز به مشابه‌سازی</p> <p>- نوار بتنی جداکننده دو طبقه و نوار بتنی قرار گرفته شده بالای سرستون‌های رواق در طول کل بنا</p>	ریتم افقی	
<p>- ستون‌های رواق دارای قرنیز و پایه ستون</p> <p>- حجم عقب‌نشسته بنا دارای قرنیز سنگی و تابع پیش‌آمدگی و فرورفتگی‌های بنا</p>	خط پایه	خطوط نما
<p>- نوار بتنی جداکننده دو طبقه در طول کل بنا</p>	خط بالای طبقه همکف	
<p>- نوار بتنی قرار گرفته شده بالای سرستون‌های رواق در طول بنا</p> <p>- لبه آجری بیرون‌نشسته در حکم رخ‌بام</p> <p>- جان‌پناه مشبک آجری مزین به فرورفتگی و پیش‌آمدگی هم‌تراز با ستون‌های رواق به موازات محور چهارباغ</p>	خط لبه بام	
کد ۵	اجزای نما	
<p>- روبه‌روی عمارت هشت‌بهشت</p>	محل ورودی	ورودی باغ هشت‌بهشت
<p>- ایجاد گشودگی جهت اجرای ورودی به طول حدود ۳ برابر فاصله بین دو ستون رواق</p> <p>- دارای ۲ مرحله عقب‌نشینی نسبت به ساختمان و محور چهارباغ جهت دعوت‌کنندگی و شاخص بودن</p> <p>- کاهش ارتفاع ورودی به اندازه یک طبقه و ایجاد مسیر حرکت بر روی بام جهت ارتباط دو بخش بنا در دو سمت ورودی (ایجاد پل معلق)</p> <p>- پر شدن حجم رواق توسط حجم بنا جهت تأکید بر ورودی پیش از عقب‌نشینی‌های ۲ مرحله‌ای</p>	نحوه حل مدخل ورودی	
<p>- نسبت ارتفاع به عرض سر در = ۰,۲۵</p>	تناسبات	ورودی
<p>در طول بدنه</p>	محل ورودی	
<p>- کم شدن ارتفاع در بخش ورودی حاصل از پیش‌آمدگی طبقه دوم در کل عرض رواق</p> <p>- دو ستون رواق در دو سمت ورودی به جهت شاخص کردن گشودگی</p> <p>- پر کردن سطح پیش‌آمدگی طبقه دوم توسط دیوارهای متخلخل آجری که مشابه دیوار آجری دو سمت گشودگی اصلی مجموعه است.</p>	نحوه حل مدخل ورودی	ورودی‌های بدنه
<p>- نسبت ارتفاع به عرض سر در = ۱</p>	تناسبات	

ادامه جدول ۴. بررسی مؤلفه‌های زمینه‌گرایی در ساختمان‌های مربوط به دوره معاصر مستقر در چهارباغ

- مستطیل شکل	شکل قاب		پنجره
	بخش بندی قاب		
- نسبت ارتفاع به عرض = ۰,۸	تناسبات		
- نسبت فضای باز به کل بدنه = ۰,۵ - نسبت فضای نیمه‌باز به کل بدنه = ۰,۸۵	سطوح پر و خالی		
قرنیز سنگی تابع فرورفتگی‌ها و پیش‌آمدگی‌های بنا	سبک ازاره		
خط مستقیم به موازات محور چهارباغ	خط آسمان		
آجر، بتن، شیشه، چوب، فلز، گچ	مصالح نما		
<p>- بدنه و سرستون ستون‌های در طول رواق که دارای فرورفتگی و بیرون‌آمدگی و پخ جهت تزئین است.</p> <p>- بدنه و سرستون‌های ستون‌های روی هم قرار گرفته درون نمای بنا</p> <p>- نوار ممتد در طول کل بنا بالای سرستون‌های رواق و هم‌چنین به‌عنوان خط جداکننده بین دو طبقه</p> <p>- به‌عنوان قاب دور تا دور دیوارهای مشبک تزئینی آجری در رواق سرتاسری</p>	بتن	کیفیت تزئینات	
<p>- استفاده از آجر به‌عنوان بدنه اصلی و زمینه قرارگیری بقیه بخش‌های بنا به‌گونه خفته رسته</p> <p>- استفاده از دیوار مشبک آجری به‌همراه پیش‌آمدگی‌هایی جهت قاب‌بندی دیوار مشبک در جان‌پناه</p> <p>- چینش سنتی در رواق ساختمان</p> <p>- استفاده از آجر اخراپی به‌عنوان رخ‌بام در لبه بام به‌صورت دو ردیف پله پله</p>	آجر		
<p>- قاب پنجره‌ها</p> <p>- تزئینات گره چینی استفاده‌شده در پنجره‌ها</p>	چوب		
<p>- سقف رواق سرتاسری با گچ‌بری نقوش هندسی جهت نورپردازی شبانه</p> <p>- استفاده از مهرهای گچی به‌سبکی که در مسجد جامع اصفهان استفاده شده در کنار هم و به‌عنوان بخشی در دیوارهای آجری</p>	گچ		
<p>- توجه به سابقه متخلخل بدنه چهارباغ در دوران صفویه</p> <p>- تداعی‌کننده نظم هندسی در تقسیم‌بندی بدنه بناهای مجاور</p> <p>- ایجاد حداکثر سادگی و متانت در تعیین نوع مصالح و عناصر و فضاهای معماری</p>	محتوا		

(نگارندگان)

نتیجه‌گیری

بر پایه بررسی‌های به‌عمل آمده در چگونگی رعایت اصول و معیارهای زمینه‌گرایی در ساختمان‌های دارای هویت از دوره‌های صفویه، قاجار و پهلوی که هم‌چنان در محور چهارباغ عباسی پابرجا هستند، می‌توان به فاکتورهای مشترک رعایت‌شده مابین بناها که در جدول ۵ جمع‌بندی شده‌اند، اشاره کرد.

در محور چهارباغ، ساختمان‌های باارزشی از دوره‌های مختلف قرار داشته که با وجود اختلاف سبک در معماری و تزئینات، هم‌چنان تداوم بصری را به بیننده القا می‌کنند. در ساختمان‌های به‌جا مانده از صفویه، اصل درون‌گرایی رعایت شده، ولی با تغییر نگرش از درون‌گرایی به برون‌گرایی در دوره‌های بعدی، تغییراتی از جمله؛ افزایش سطوح گشودگی در نما و ایجاد تراس‌هایی رو به بدنه خیابان، به‌وجود آمده‌اند. با وجود آن‌که خط آسمان در ساختمان‌های دوره قاجار به‌علت ورود سنتوری‌ها و پیشانی‌های بلند با دیگر دوره‌ها تفاوت دارد، اما ساختمان‌های دوره قاجار و پهلوی در زمینه ارتفاع، از بلندای مدرسه چهارباغ تبعیت کرده‌اند. هم‌چنین، تلفیق ریتمیک عناصر خطی افقی و عمودی و ایجاد نوعی ریتم مدول‌وار در کل نما، در همه بناهای ادوار مختلف به‌چشم می‌خورد. این ترکیب خطوط، گاه به‌صورت پیش‌آمدگی و فرورفتگی در بدنه و گاه با افزودن عناصری هم‌چون ستون یا نرده به‌وجود آمده است.

ضرورت حفظ و رعایت آرایه‌ها و جزئیات، همواره مورد توجه معماران در همه ادوار بوده است. رعایت و اجرای آرایه‌ها و تزئینات در جهت ایجاد پیوند و سازگاری بنا با زمینه، به‌معنای تقلید صرف از جزئیات دوره‌های ماقبل نیست. در مدرسه چهارباغ و بازارچه بلند، استفاده از انواع کاشی با مضامین اسلیمی و ختایی رایج بوده است، اما در ساختمان‌های دوره قاجار، تزئینات به‌شکل غربی در حوزه عناصر صوری و ظاهری نمایان شده و گچ‌بری با مضامین گل و پرنده رایج می‌شود. در تزئینات معماری پهلوی، توجه به هندسه در آرایه‌ها و نگاه به مفاهیم باستانی، نقش به‌سزایی داشته است؛ از این‌رو، می‌توان بیان کرد که آرایه‌ها نباید ضرورتاً التقاطی باشند، بلکه می‌توانند کاملاً مدرن و اصیل بوده؛ به‌شرط آن‌که روحیه بصری اولیه را حفظ کنند. لذا اختلاف در سبک، مسبب حذف عناصر خردمقیاس نشده است؛ زیرا هر چه ساختمانی از ساختمان مجاور خود به‌لحاظ مصالح، مقیاس، تناسبات، ارتفاع و موارد مشابه دیگر تقلید بیشتری کند، حذف آرایه‌ها در ساختمان جدید کاری نابه‌جا بوده، به‌طوری که ساختمان جدید عریان به‌نظر می‌رسد.

در ادامه این پژوهش، می‌توان زمینه‌گرایی را از وجوه متفاوت اجتماعی، فرهنگی و تاریخی در این محور بررسی کرد.

جدول ۵. بررسی فاکتورهای مشترک رعایت‌شده در بناهای دوره‌های مختلف در محور

معاصر	پهلوی	قاجار	صفویه	
تکرار مدول‌های یکسان و ستون در طول نما	استفاده از عناصر عمودی در طول نما، جهت نشان دادن صلابت بنا	استفاده از ستون در ایوان‌های سرتاسری و حفظ ترکیب عمودی و افقی	رعایت ریتم عمودی و افقی از طریق تکرار ریتمیک مدول‌های یکسان	ارکان نما
شاخص نشان دادن ورودی، استفاده از آجر و بتن به‌عنوان مصالح غالب در نما، رعایت نظم هندسی موجود در گذشته محور	شاخص نشان دادن ورودی، افزایش نسبت سطح فضای باز به سطح کل بدنه به‌دلیل برون‌گرایی بیشتر بناها، نمایش اقتدار و عظمت در جزئیات نما	به‌نسبت دوره قبل، از درون‌گرایی بناها کاسته و نتیجه آن، افزایش نسبت سطح فضای باز و نیمه‌باز به فضای بسته	شاخص نشان دادن ورودی، نسبت کم سطح فضای باز به کل سطح بدنه به‌علت درون‌گرا بودن حجم بناها، استفاده از آجر و کاشی به‌عنوان مصالح غالب	اجزای نما
استفاده از تزئینات چوبی، گچی، بتنی و آجری. تداعی‌کننده سابقه تداخل بدنه چهارباغ.	نگاه به گذشته در تزئینات؛ هر چند ساده و مختصر و متحول‌شده. استفاده از تزئینات با نگاه باستانی، غرب‌گرایانه، مدرن و بعضاً اسلامی	اجرای سرستون‌های گچی و تزئینات سنگی، چوبی و فلزی، استفاده از تزئینات اشرافی و غرب و وارد کردن عناصر طبیعی	استفاده از کاشی کاری معرق و هفت‌رنگ، تزئینات چوبی، گچی، فلزی و نقوش هندسی و گیاهی	تزئینات

(نگارندگان)

پی‌نوشت

۱. طبقه همکف ساختمان، تغییر کاربری پیدا کرده و چیزی از ورودی و بدنه طبقه همکف باقی نمانده است. اطلاعات حاضر، از نمونه عکس‌هایی که در حدود سال ۱۳۲۰ توسط تونی جهانس گرفته شده، به دست آمده‌اند.
۲. نمای ورودی به دلیل دخل و تصرف‌هایی که در بدنه چهارباغ شده، تغییر کرده است و اطلاع دقیقی راجع به چگونگی بدنه در دو سمت ورودی وجود ندارد.
۳. مردمان قدیم، ساختمان‌های خود را با معماری روز دگرگون می‌کردند؛ به گونه‌ای که به‌طور مثال، پنجره‌های با قوس نیم‌دایره را که در دوره قاجار رایج بود، در دوره پهلوی تغییر می‌دادند؛ از این رو، اطلاع دقیقی راجع به قاب پنجره‌ها در زمان قاجار در این ساختمان نیست، ولی در توصیفات و عکس‌های ساختمان‌های محور چهارباغ آمده که قوس‌ها به صورت طاق نما در سرتاسر طول خیابان وجود داشتند و قوس نیم‌دایره رایج بوده است.
۴. خطوط موجود در سقف ایوان، گواه وجود لمبه کوبی چوبی سقف در گذشته بوده که هم‌اکنون به دلیل بی‌توجهی صاحبان ملک از بین رفته‌اند.
۵. پنجره، شیشه و در به جهت مرمت ساختمان، مسائل امنیتی و حفاظت انرژی، در دوره معاصر تغییر کرده و احتمالاً با توجه به ساختمان‌های هم‌دوره بنا در محور چهارباغ و استفاده از چوب در قاب پنجره، کلیه قاب‌های پنجره از جنس چوب هستند.
۶. این در به جهت مرمت ساختمان در دوره معاصر گذاشته شده و اطلاع دقیقی از در بنا در دوره پهلوی به دست نیامده است.

منابع و مأخذ

- آیت‌الله زاده شیرازی، باقر (۱۳۸۶). شهرسازی ظریف و بی‌نظیر عهد صفویه. *مجله نما*، سال شانزدهم (۱۵۰-۱۴۸)، ۱۹.
- انصاری، مجتبی (۱۳۸۰). باغ‌شهر - چهارباغ اصفهان، الگوی توسعه شهر بر اساس باغ ایرانی. *مجموعه مقالات همایش اصفهان و صفویه*. اصفهان: دانشگاه اصفهان. ۶-۷.
- _____ (۱۳۸۲). فعالیت‌های تجاری - صنعتی عصر شاه‌عباس اول در اصفهان. *مجموعه مقالات همایش اصفهان و صفویه*. اصفهان: دانشگاه اصفهان. ۳۶-۵۰.
- اهری، زهرا (۱۳۸۰). *مکتب اصفهان در شهرسازی (زبان‌شناسی عناصر و فضاهای شهری، واژگان و قواعد دستوری)*. چاپ اول، تهران: دانشگاه هنر معاونت پژوهشی.
- برولین، برنت سی (۱۳۸۳). *معماری زمینه‌گرا سازگاری ساختمان‌های جدید با قدیم*. ترجمه راضیه رضازاده، چاپ اول، تهران: خاک.
- بنتلی، ای‌ین و همکاران (۱۳۸۲). *کتاب راهنمای طراحان*. ترجمه مصطفی بهزادفر، چاپ اول، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
- پورقدیری، عباس (۱۳۸۲). جهان نمای صفوی و چهارباغ اصفهان. *مجله دانش نما*، ۳ (۱۵۰-۱۴۸)، ۲۱-۲۵.
- پورمختار، احمد (۱۳۹۲). بررسی میزان پیاده‌مداری در خیابان چهارباغ عباسی اصفهان و تأثیر آن بر تعامل اجتماعی شهروندان. *فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، (۱۱)، ۹۱-۱۰۱.
- پیرنیا، محمد کریم (۱۳۷۰). درباره شهرسازی و معماری سنتی ایران. *مجله آبادی*، سال اول (۱)، ۱۵-۲۲.
- ترکمان، اسکندر بیک (۱۳۸۲). *تاریخ عالم‌آرای عباسی*. جلد اول، تهران: امیرکبیر.
- توسلی، محمود (۱۳۷۶). *قواعد و معیارهای طراحی فضای شهری*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- توسلی، محمود و بنیادی، ناصر (۱۳۸۶). *طراحی فضای شهری*. چاپ اول، تهران: شهیدی.
- تولایی، نوین (۱۳۸۰). زمینه‌گرایی در شهرسازی. *نشریه هنرهای زیبا*، (۱۰)، ۳۴-۴۳.
- جبل‌عاملی، عبدالله (۱۳۸۶). بدنه‌سازی شرق چهارباغ. *مجله نما*، (۱۵۳ و ۱۵۴)، ۱۳-۲۸.
- حبیبی، محسن (۱۳۹۶). *از شار تا شهر*. چاپ شانزدهم، تهران: دانشگاه تهران.
- خسروی، محمدباقر (۱۳۷۷). معماری ایران در دوره قاجار. *فصلنامه هنر*، (۳۶)، ۱۳۸-۱۲۰.
- دُلاواله، پی‌یترو (۱۳۴۸). *سفرنامه پی‌یترو دُلاواله*. ترجمه شجاع‌الدین شفا، تهران: علمی و فرهنگی.
- رجبی، پرویز (۱۳۵۵). *معماری ایران در عصر پهلوی*. تهران: مرکز تحقیقات ایران‌شناسی دانشگاه ملی ایران.

- سهراب، سحر (۱۳۹۲). بررسی محور چهارباغ عباسی از منظر زیبایی‌شناسی. همایش ملی جغرافیا شهرسازی و توسعه پایدار. ۱-۱۹.
- شاردن، ژان (۱۳۷۹). سیاحت‌نامه شاردن. ترجمه حسین عریضی، جلد هفتم، اصفهان: نگاه.
- فلاحت، محمدصادق و شهیدی، صمد (۱۳۹۴). نقش مفهوم توده- فضا در تبیین مکان معماری. نشریه باغ نظر، سال دوازدهم (۵۳)، ۷۲-۸۳.
- قاسمی سیچانی، مریم و معماریان، غلام‌حسین (۱۳۸۹). گونه‌شناسی خانه دوره قاجار در اصفهان. نشریه هویت شهر، سال پنجم (۷)، ۷۸-۴۹.
- کمالی، م (۱۳۸۹). بررسی معماری دوره قاجار. فصل‌نامه تخصصی دانش مرمت و میراث فرهنگی، سال پنجم (۴)، ۷۴-۴۵.
- کیانی، مصطفی (۱۳۸۳). معماری دوره پهلوی اول. چاپ سوم، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- مرزبان، پرویز و معروف، حبیب (۱۳۸۹). فرهنگ مصور هنرهای تجسمی. چاپ سوم، تهران: سروش.
- مهدوی‌نژاد، محمدجواد؛ بمانیان، محمدرضا و ملایی، معصومه (۱۳۸۳). فرآیند طراحی زمینه‌گرا- تجربه معماری. نشریه نقش جهان، (۱)، ۲۱-۳۴.
- هدمن، ریچارد و یازوسکی، اندرو (۱۳۸۷). مبانی طراحی شهری. ترجمه راضیه رضازاده و مصطفی عباس‌زادگان، چاپ پنجم، تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- هنرفر، لطف‌الله (۱۳۷۴). چهارباغ اصفهان. نشریه هنر و مردم، (۹۶ و ۹۷)، ۱۴-۲.
- Ardalan, N (2002). **Sense of Unity**. Tehran: Khak Press. [in Persian].
- Krier, R (1979). **Urban Space**. London: Rizzoli.
- Mayhew, I (2007). **Theory of Town**. Tehran: Tehran University Press. [in Persian].
- Moughtin, C (1999). **Urban Design: Street and Square**. Oxford: Butterworth Architecture.
- Tugunutt, A (1987). **Making Townscape**. London: Mitchell.
- URL 1: <http://www.middle eastagarden.com> (access date: 2016/ 10/ 10).

Received: 2017/09/16

Accepted: 2018/06/17

Context-Oriented Architectural Considerations in Chahar-Bagh Abbasi Street in Isfahan

Hediyeh Golashani* Mehdi Mahmoodi Kamelabadi**

Abstract

3

The view at the apparent composition of the streets of a city is the first visual perception of each person from that city. Chahar-bagh Abbasi Street is a valuable centerpiece in identity of Isfahan as a historical city. Over time, due to the fatigue of structures, erosion and unplanned renovations, some significant changes have been made in the physical form of this axis, and the identity aspects of the Chaharbagh axis have been undermined. By investigating Chahar-bagh Abbasi Street, from the perspective of context, one can determine the degree of visual unity. It will also be possible to put buildings in different applications according to a specific plan, while maintaining the independence of style and innovation in relation to the adjacent monuments, in peaceful coexistence with the physical environment around them. In context-oriented architectural considerations, the focus should be on the issue of retreat from the street, the distance from adjacent buildings, how to combine the construction volumes, the approximate height, proportions and orientation of the facade, the shape and distant landscape, the door and window mode, the materials, the color and the scale of the building as well as particular attention was paid to the elements of mini-scale. So far, researchers have studied this street in descriptive, historical and cultural view, but less focused on the basics of context in this axis. The purpose of this article is to introduce the context of the architecture and to analyze the featured structures of Chahar-bagh Abbasi Street in accordance with the factors of context. The research method is descriptive-analytical and data collection method is done through field observation. By recognizing the context-oriented architecture and studying the principles of context-oriented, Chaharbagh's texture is examined through context-oriented components.

Keywords: Context-oriented, Context-oriented components, Street façade, Structural elements of the façade, Chahar-Bagh Abbasi in Isfahan.